

Şİİ ÂLİMLERİN TASAVVUF ELEŞTİRİLERİ: MUHAMMED ALİ BİHBEHÂNÎ'NİN RİSÂLE-İ HÂYRATIYYE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Abdülrakip ARSLAN

Siirt Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu,
a.rakip47@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1622-655X>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 26/02/2023, **Accepted / Kabul Tarihi:** 05/06/2023

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1256774>

Şii Âlimlerin Tasavvuf Eleştirileri: Muhammed Ali Bihbehâni'nin Risâle-i Hâyratiyye Örneği Üzerinden Bir İnceleme

Öz

Tasavvuf, Sünnî geleneğin bir formu olarak geliştiği için Şii mezhebine mensup bazı âlimlerce eleştirilmiştir. Şii ulemâ, önceleri eserlerinin bir bölümünde tasavvufu eleştirmişler sonraki dönemlerde ise bu konuyu müstakil eserlerde ele almışlardır. Bazı çalışmalarda Şii ulemânın tasavvuf aleyhtarlığı konusunda telif ettiği kitaplar tanıtılmış ve bu kitaplardaki tasavvuf eleştirilerinin nedenleri incelenmiştir. Bu çalışmada, Muhammed Ali Bihbehâni'nin *Risâle-i Hâyratiyye* adlı eserinden yola çıkılarak Şii âlimlerin tasavvuf eleştirilerinin nedenleri araştırılmıştır. Bu sayede Şi'a'ya özgü tasavvuf muhalefetinin nedenlerine daha yakından bakılması hedeflenmiştir. Çalışmada, *Risâle-i Hâyratiyye*'deki tasavvuf eleştirilerinin nedenleri ve kaynakları belirlenmiştir. Bu yöntem sayesinde Muhammed Ali'nin tasavvuf eleştirilerinin genellikle sûfî tabakat kitaplarından alınan menkıbe ve şatahâta dayandığı sonucuna ulaşılmıştır. Müellif, bu kitaplardan bazı bölümleri seçerek mutasavvıfları, şeriat dairesinde hareket etmeyen bir grup olarak tanıtmıştır. Ayrıca Muhammed Ali, tasavvufa karşı olan tutumunu temellendirmek için mutasavvıfların hemen hemen hepsinin Sünnî mezhebinden olduğunu söylemiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şiâ, İran, Muhammed Ali Bihbehâni, Risâle-i Hâyratiyye

Critical Views Of Shia Scholars On Sufism: An Analysis Based On The Example Of Muhammed Ali Bihbehâni's Risâle-I Hâyratiyye

Abstract

Sufism has been criticized by some Shia scholars for being developed as a form of Sunni tradition. Shia scholars initially criticized Sufism in certain sections of their works, but later they addressed this issue in the autonomous works. Some studies have introduced the books written by Shia scholars that present their opposition to Sufism, and have examined the underlying reasons for their criticism of Sufism in these books. In this study, the reasons for Shia scholars' criticism of Sufism are investigated based on Muhammad Ali Bihbehâni's *Risâle al-Hâyratiyya*. Thus, it is aimed to explore the reasons for the Shia-specific opposition to Sufism in more detail. In this study, the reasons and sources of the criticism of Sufism in *Risâle al-Hâyratiyya* have been identified. Thanks to this method, it has been concluded that Muhammad Ali's criticisms of Sufism are generally based on the anecdotes and shatahât taken from Sufi tabaqâ books. By selecting some chapters from these books, the author presents Sufis as a group who does not act within the circle of Sharia. Moreover, in order to justify his attitude towards Sufism, Muhammad Ali expressed that almost all Sufis belonged to the Sunni sect.

Keywords: Sufism, Shī'a, Iran, Muhammad Ali Behbahani, Risâle-i Khâyratiyya.

Giriş

Bütün İslâmî ilimler, köklerinin Hz. Peygamber ve sahabesi zamanında yani asr-ı saadette olduğunu savunmuştur. Mesela Müslümanların itikadî meselelerini ele alan kelimeler, kendisine asr-ı saadetten imamlar bulmuştur. Sahabenin Hz. Peygamber'e soruları, kelamın ilk yönelimlerini belirlemiştir. Aynı şekilde fıkıh ve diğer İslâmî ilimler de kendilerine sahabe arasından imamlar seçmiştir. Tasavvuf ilmi de kaynağını asr-ı saadete dayandırmıştır.¹

Bunlara karşın dinî ilimlerin kökeninin İslâm'da bulunmadığına dair eleştiriler yapılmıştır. Nitekim sûfi müelliflerin bizzat kendileri sahabe zamanında sûfi kelimesinin kullanılmama sebebini sorgulayarak tasavvufun kökeni mevzusuna eleştirel bir tarzda yaklaşmışlardır. Onlar, tasavvufun hakikatinin İslâm'ın ilk döneminde olduğunu fakat adının bulunmadığını ve sahabeden daha üstün bir isim olmadığı için de sûfi isminin kullanılmadığını beyan etmişlerdir.²

Mutasavvıfların yanında diğer ilimlere mensup âlimler de tasavvufu eleştirmişlerdir. Sünnî dünyada İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Telbîsu İblîs isimli eserinin bazı kısımları buna örnek olarak gösterilebilir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve takipçisi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) de tasavvuf eleştirilerini devam ettiren âlimlerdendir.*³ Diğer taraftan Şii dünyada tasavvuf aleyhtarlığı daha sert ve katı bir şekilde seyretmiştir. Şii hadis kaynaklarında İmamların ilk dönem sûfilere, bâtil inançlı kişiler olarak gördüğüne dair birçok rivayet nakledilmiştir. İleriki dönemlerde Şii müellifler, tasavvufu ret için müstakil kitaplar yazmaya başlamıştır.⁴ Bu eserlerden bir tanesi Muhammed Ali Bihbehânî tarafından yazılan *Risâle-i Hâyratiyye isimli eserdir.*

Bu çalışmada *Risâle-i Hâyratiyye* dikkate alınarak Şii âlimlerin tasavvuf aleyhtarlığının sebepleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu konuda yazılan tüm kitapları ele alan çalışmalar yapılmış olmasına rağmen⁵ tek bir kitaptaki eleştiriler henüz detaylıca araştırılmamıştır.

1. Muhammed Ali Bihbehânî'nin Hayatı

Muhammed Ali Bihbehânî, Şii uleması tarafından hicrî XII. yüzyılın müceddidi olarak kabul edilen Muhammed Bâkır Bihbehânî'nin (ö. 1206/1791-92) oğludur. Muhammed Ali, 1144/1731'de Kerbelâ'da doğmuştur. Babasının yanında ilim tahsil ederek içtihad derecesine ulaşmıştır. Ardından Mekke'de iki yıl kalmıştır. Döndüğünde Irak'ta veba salgını olduğundan İran'ın Kirmanşah şehrine yerleşmiştir. Bundan dolayı Kirmanşahî nisbesini almıştır. Aynı şekilde babasının nisbesiyle yani Bihbehânî olarak da anılmıştır. O, 1216/1801 yılında Kirmanşah'ta vefat etmiştir.⁶ Kaçar hükümdarlarından Ağa Muhammed (ö. 1211/1797) ve Feth Ali Şah (ö. 1250/1834), Muhammed Ali Bihbehânî'ye saygı göstermişlerdir. Ağa Muhammed Han, onu Tahran'a davet etmiştir. Hükümdarın akşamları geç saate kadar onun sohbetinde kaldığı nakledilmiştir.⁷

Muhammed Ali Bihbehânî, en fazla sûfilere zulmetmek ve onları öldürmekle meşhur olmuştur. Bu sebeple "Sûfikûş" (sûfilere öldüren) lakabıyla ün kazanmıştır.⁸ Muhammed Ali'nin mücadele ettiği mutasavvıflar ise Ni'metullâhiyye tarikatına mensup Masum Ali Şâh (ö. 1212/1796) ve müridleridir.

Masum Ali Şâh, Hindistan'dan İran'a geldiğinde tarikatların izleri bölgede tamamen silinmişti. Tarikatlar sadece Nûrbahşiyye ve Zehebiyye tarikatının birkaç dervişi ile varlığını sürdürülebilmekteydi.⁹ Masum Masum Ali Şâh, başta

1 Ekrem Demirli, *Şair Sûfiler-Mevlana, Yunus ve Niyazi-i Mısri Üzerine İncelemeler* (İstanbul: Sufi Kitap, 2018), 224.

2 Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalim Muhamud - Taha Abdulkaki Surûr (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Hadise, 1960), 42; Şehâbeddin Süherverdi, *Avârifü'l-Maârif* (Şam: Dâru't-Takvâ, 2022), 1/268.

3 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkid* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 14.

4 Süleyman Uludağ, "Şiilikte Tasavvuf" (Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 521.

5 Bk. Halil Işılak, *Safevîler Dönemi İmâmîyye Şiâsi'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Uludağ, "Şiilikte Tasavvuf"; Nasrullah Pürcevdî, "On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet", çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 233-242.

6 Mirzâ Muhammed Al Muallim Habîbâbâd, *Mekâramü'l-âşâr: Der Ahvâl-i Ricâl der Kâr-i 13 ve 14 Hicrî* (İsfahân: Nefâis-i Mahtûtât-i İsfahân, 1985), 2/562; Ebû Ali Muhammed b. İsmail el-Mâzenderânî Hâirî, *Muntehe'l-makâl fi ahvâl-i ricâl* (Kum: Müessesetü Âl-i Beyt, 1995), 6/179; Muhammed b. Süleyman Tünükâbüni, *Kıssaşü'l-'ulemâ'* (Tahran, 1313), 6/143; Muhammed Hırzûddîn, *Ma'arifü'r-ricâl fi terâcümü'l-'ulemâ' ve'l-'üdebâ'*, nşr. Muhammed Hüseyin Hırzûddîn (Kum: Mektebetü Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'âşi en-Necef, 1405), 2/309-310; Muhammed Bakır Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, thk. Esedullah İsmailiyyân (Tahran: Mektebetü İsmailiyyân, 1392), 7/150; Hamid Algar, "Muhammed Ali Bihbehânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/142-143.

7 Muallim Habîbâbâd, *Mekâramü'l-âşâr: Der Ahvâl-i Ricâl der Kâr-i 13 ve 14 Hicrî*, 2/562.

8 Tünükâbüni, *Kıssaşü'l-'ulemâ'*, 157; Algar, "Muhammed Ali Bihbehânî", 6/143.

9 Leonard Lewisohn, "Modern İran Tasavvufu'nun Tarihine Bir Giriş I: Ni'metullâhî Tarikatı: Zulüm, İhya ve Bölünme", çev. İlker Külbilge,

Şiraz'a gelmiş ancak Bihbehânî tarikat ehline baskı uygulamıştır. Baskılar sonucunda Bihbehânî Şiraz'dan çıkarılmıştır. Canında endişe ettiği için Hindistan ve Kerbelâ'da bulunmuştur. İran'a dönmek istediğinde Bihbehânî tarafından tutuklanmış ve öldürülmüştür.¹⁰ Bihbehânî, onun katlinden sonra da Ni'metullâhiyye mensuplarıyla mücadele etmiştir. Nur Ali Şâh (ö. 1212/1796) ile Muzaffer Ali Şâh'ın (ö. 121/1800) da öldürülmesinde onun veya adamlarının dahil olduğu iddia edilmiştir. Şiilikte eskiden beri görülen derviş-fakih çatışmaları muhtemelen hiçbir zaman onun dönemine kadar kanlı olaylara dönüşmemiştir.¹¹

Bihbehânî'nin *Kaṭ' u 'l-maḳāl fî reddi ehli 'd-dalâl* adlı sûfiler aleyhinde bir eseri daha olduğu nakledilmişse¹² de bunun *Risâle-i Hâyriyye*'nin aynısı olması muhtemeldir.¹³

2. Risâle-i Hâyriyye'nin Yazılma Nedeni

Muhammed Ali, *Risâle-i Hâyriyye*'yi Ni'metullâhiyye tarikatının yayılmasını önlemek amacıyla kaleme aldığı belirtilmiştir.¹⁴

Bihbehânî, eserinin henüz yarısını tamamlamışken Kaçar hükümdarı Feth Ali Şâh'a yazdığı kısımları sunmuştur. Şâh'ı bu tarikatın mensuplarıyla mücadeleye ikna etmeye çalışmış ve eserinde belirttiğine göre Şâh ülkesinin değişik yerlerine Ni'metullâhîlerin tutuklanması için buyruklar çıkarmıştır.¹⁵

Bihbehânî, eserinin yazımına katlettiği Masum Ali Şâh'ın tutuklu olduğu 1211/1796'da başlamıştır. Risâlesini 1213/1798'de bitirdiğini belirten Bihbehânî, eserini şu satırlarla sonlandırmaktadır: “Bu (Ni'metullâhîlerin) devletini yıkmak lanetli Benî Mervân Devletini (Emevî) yıkmak gibidir.”¹⁶

Bihbehânî, *Risâle-i Hâyriyye* eserinde sürekli olarak Ni'metullâhî tarikatına değinmektedir. Bu durum, kitabın yazılmasının asıl amacının Ni'metullâhîyye tarikatının yayılmasını engellemek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

3. Risâle-i Hâyriyye'nin Üslûbu ve Dili

Bihbehânî, eserinde genelleyici, eleştirel ve suçlayıcı bir dil kullanmıştır. O, mutasavvıflarla ilgili anlatılan menkıbe ve şathiyyeleri aktararak sûfilerle ilgili genel bir kanaate varmıştır. Eserinde yer alan şu ifadeler bu yaklaşımına örnek olarak verilebilir: “*Soru: Sûfilerin nefsi nasıl fenâ bulur, kâmil, vâsil olur ve nasıl Allah Teâlâ ile ittihat ederler? Cevap: Onların iddiasına göre sâlikin Allah ile ittihad etmesi için onur kırıcı ve çirkin işleri yapması gerekir.*”¹⁷ Bihbehânî, söz konusu iddiasını ispatlamak için Feridüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) *Tezkiretü'l-evliyâ* adlı eserindeki bir hadiseyi nakletmiştir. Attâr'ın anlattığına göre Cüneydî Bağdâdî (ö. 297/909) kendisine intisap etmek isteyen Ebû Bekr Şiblî'den (ö. 334/946) kibrit satmasını, dilencilik yapmasını ve üzerinde hakkı olanlardan helallik istemesini talep etmiştir. Yıllar süren bu mücâhede ve riyâzetin nihayetinde Bağdâdî, Şiblî'ye “nezdinde nefsinin hali nasıldır?” diye sormuş Şiblî, “Ben kendimi Allah'ın mahlukatının en değersizisi olarak görüyorum” demiştir.¹⁸ Bihbehânî'nin aynı eserden aktardığı diğer bir hadisede Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), nefsini yenebilmesi için bir müridinden “eski elbiseler giymesini, saçını tıraş etmesini ve çocuklardan kendisini dövmesini talep etmesini” istemiştir.¹⁹ Muhammed Ali, bu iki olaydan hareketle sûfileri ittihad inanan ve çirkin işler yapan kişiler olarak nitelemiştir.

Bihbehânî, bilhassa Ni'metullâhîlere cehennem ehli, zındık, mel'un, kafir ve şeytan gibi ithamlarda bulunarak eserinde basit ve bayağı bir üslup da kullanmaktadır. Örnek olması açısından şu satırlarının aynen aktarılması yerinde olacaktır:

Sûfî Araştırmaları 7/14 (2016), 76.

10 Muhammed Ma'sûm Şirazi, *Tarâikü'l-hakâik*, nşr. Muhammed Cafer Mahcûb (Tahran: İntişârât-ı Kitâbhane-yi Senâi, 2004), 3/175; Ahmet Dîvân Bîgî, *Hadiķetü'ş-şu'ârâ* (Tahran: İntişârât-ı Zerrîn, 1972), 2 & 1038.

11 Algar, “Muhammed Ali Bihbehânî”; Zehrâ Abdî, “Risâlê-i Hâyriyye: Mübâreze-yi Aleyhi Roşd-i Sûfî Meslekî der Evâhir-i Sedde-yi Devâzdehom u Evâil-i Sedde-yi Sîzdehom-ı Hicri”, *Sohen-i Tarih* 24 (2017), 79.

12 Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, 7/151.

13 Algar, “Muhammed Ali Bihbehânî”, 6/143.

14 Muhammed Ali Bihbehânî, *Risâle-i Hâyriyye* (Kum: Müesse-yi Allâme-yi Müceddid Vahîd-i Bihbehânî, 1993), 1/11.

15 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyriyye*, 2/502.

16 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyriyye*, 2/503.

17 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyriyye*, 2/94.

18 Feridüddîni Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 648.

19 Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 210.

“Ey şeytanın kulu ve eşeklerin mabudu (tutuklu olan Masum Ali Şâh kast edilmektedir). Sen Kirmanşâh'ta asi bir köle olacağımı bilmiyor muydun ki burada ayılar gibi tuzağa düştün. Günahkâr kullara bir keramet göster de bu azarlama ile kınamadan kurtul. Uhud ve Hendek kâfirleri gibi olma.”²⁰

“Yoldan saptıran ve malı ziyana uğramış Mehdî, dövme ve cezalandırma sonucunda azap yeri olan Cehîm'e vardı ve zakkumdan tattı. (Feth Ali Şâh) İsyankâr Takî'yi zincirlenmiş olarak bir fermanla kusurlunun yanına gönderdi. Ki şu ana kadar burada tutukludur. Henüz kovulmuş mabudu gibi (Masum Ali Şah) Mirac'a çıkmamış ve firar edememiştir. Bu merdudun gelmesinden sonra bu kusurlu, bazılarını günahkarların reisinin yani ezeli olarak lanetlenmeye müstahak olan Nur Ali Şâh'ın oturduğu Zehab'a gönderdi. Belki mabudu gibi tuzağa düşer. (Fakat Nur Ali Şâh durumdan) Haberdar olunca oradan firar ederek Musul'a gitti. Musul'da tâuna yakalanıp cehennem dibine düştü.”²¹

Onun üslubundaki basitlikten dolayı İran'ın son dönem edebiyatçılarından olan Saîd-i Nefîsî (ö. 1966), *Risâle-i Hâyratiyye*'den bazı pasajlar aktardıktan sonra eser ile müellifi hakkındaki kanaatini şöyle açıklamıştır:

“Öncelikle bu kitabın okuyucularından bu kaba ve uygunsuz satırları aynen aktardığım için af diliyorum. Bundan başka çare yoktu. Ayrıca o zamanlar İran halkına musallat olan bu insanların üslubunu ve karakterini göstermek istedim.”²²

4. Risâle-i Hâyratiyye'nin Kaynakları

Risâle-i Hâyratiyye'nin kaynaklarını üç kategoride incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi âyet ve hadislerdir. Bihbehâni, şu tefsir ve hadis kaynaklarını kullanarak âyet ve hadislerden istifade etmiştir:

Küleynî (ö.329/941) - *el-Kâfî*: Küleynî'nin bu eseri, Şîa'ya göre muteber sayılan dört hadis kitabının ilki ve en önemlisi kabul edilmektedir.²³

Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh (ö. 381/991) - *Men Lâ Yahdurühü'l-Fakîh*: Şeyh Sâduk'un bu eseri, İmâmiyye Şîa'sı'nın dört muteber hadis kitaplarından biridir.²⁴

Tabersî (ö. 548/1154) *Mecmau'l-Beyân*: Şii âlim Tabersî, bu Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde tefsir problemlerinin bir çoğuna yer vermiştir. Ayrıca Şîa'nın diğer fırkalardan farklı olarak ortaya koyduğu görüşlerin doğruluğunu ispat etmeye gayret etmiştir.²⁵

Hür el-Âmilî (ö. 1104/1693) - *Risâletü'l-İsnâ'aşeriyye fi'r-red'ale's-şüfiyye*. Âmilî, bu eserinde tasavvuf aleyhinde bin civarında hadis nakletmiştir.²⁶ Bihbehâni, tasavvuf aleyhinde naklettiği hadislerin pek çoğunu bu eserden almıştır.

Muhammed Ali Bihbehâni ikinci olarak Şii âlimlerce yazılan ve tasavvuf aleyhinde olan aşağıdaki kaynaklardan istifade etmiştir:

Cemaleddin el-Murtazâ er-Râzî (ö. ?) - *Tebziratü'l-avâm fi ma'rifeti makâlâti'l-enâm*. Bu eser, Şîa'da tasavvufun eleştirildiği ilk kitaplardandır. Daha sonra tasavvufu eleştiren Şii âlimler, genel olarak bu eserdeki kanıtları tekrar etmişlerdir.²⁷ Nitekim Bihbehâni de zikredilen eserden çokça istifade etmiştir.

Ahmed b. Muhammed Erdebilî (ö. 993/1585) - *Hadîkatu's-Şî'a*. Bihbehâni, bu eserin tasavvuf aleyhinde yazılan bölümünden istifade etmekle yetinmeyerek bu kısmı aynen nakletmiştir.²⁸

20 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/52.

21 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/502.

22 Saîd Nefîsî, *Târîh-i İctimâ'î ve Siyâsi-yi İran der Devre-yi Mu'âşır* (Tahran: Ahura, 2005), 448.

23 Küleynî, *el-Kâfî*, thk. Ali Ekber Geffârî (Lübnan: Dârü'l-Ezvâi, 1405).

24 Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh eş-Şeyh Sadûk, *Men Lâ Yahdurühü'l-Fakîh* (Beyrut: Müessesetu E'lemi li'l-Metbû'ât, 1986).

25 Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Hâşim Mahallâtî - Fazlullah et-Tabâtabâi (Lübnan: Dârü'l-Ma'rifeti li'tabâ'ti ve'n-Neşri, 1408); Musa Kazım Yılmaz, “Mecmau'l-Beyân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003).

26 Hür Âmilî, *Risâletü'l-İsnâ'aşeriyye fi'r-red'ale's-şüfiyye*, thk. Abbas el-Celâlî (Kum: Müessesetü Ensâriyân li't-Tab'î ve'n-Neşr, 2011).

27 Bu eser hakkında bk. Pürcevâdi, “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet”, 235, 241; Yalçın Yoncalık, *Tabsiratü'l-Avâm Adlı Eserde Şii Fırkalar ile İlgili Görüşler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Yalçın Yoncalık, “Bir Şii Mezhepler Tarihi Kaynağı Olarak Tebsiratu'l-'avâm”, *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (2020), 221-244.

28 Ahmed b. Muhammed Erdebilî, *Hadîkatu's-Şî'a*, thk. Sâdık Hasanzâde (Kum: İntişârât-ı Ensâriyân, 1420).

Sûfilerin hayatı ve mutasavvıfların görüşleri hakkında istifade edilen eserler, *Risâle-i Hâyratiyye*'nin diğer bir kaynak çeşididir. Genel olarak bu konuda şu eserlerden yararlanılmıştır:

Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) - *Tezkiretü'l-evliyâ*: Evliya menkıbelerine dair olan eserde yetmiş iki zatın hayatı ve sözleri nakledilmiştir.²⁹

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) - *Mesnevî*

Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) - *Nefehâtü'l-Üns*: Câmî, sûfi tabakat kitabı olan bu eserinde altı yüzden fazla mutasavvıfın biyografisini aktarmıştır.³⁰

Kadı Nurullah Şüsterî (ö. 1019/1610) – *Mecâlisü'l-Mü'minîn*: Eser; müellifin zamanına kadar olan Şii âlimler, râviler, mutasavvıflar ve şairler hakkında bilgi içermektedir.³¹

5. Risâle-i Hâyratiyye'de Tasavvuf Eleştirisi

5.1. Tasavvufun Kökeninin Hristiyanlığa Dayanması

Bihbehânî, tasavvufun kökeninin İslam'a dayanmadığını savunur. Zira ona göre tasavvufun ilk ortaya çıkışı Emevîler'in son dönemine rastlar. O, bu konuda şöyle der: “Sûfiler, mezheplerinin aslımı Hristiyanların kitaplarından almıştır.”³² Aynı şekilde o, *Nefehâtü'l-Üns*'te geçen şu cümlelerin tasavvufun kökeninin İslam'a dayanmadığını gösterdiğini belirtir: “Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in seçkinleri tasavvuf ismiyle bilindiler. Bu ismin o büyüklere mahsus olması hicrî ikinci yüz yıldan önce olmuştur.”³³

Bihbehânî, bu bağlamda ilk hankahın da bir Hristiyan emîr tarafından Remle'de inşa edildiğini hatırlatmıştır. Ona göre gayr-i müslim biri tarafından yapılan binadan Müslüman feyz alamaz. Bihbehânî, Emîr'in bu binayı mescitleri değersizleşmek için yaptığını söylemiştir.³⁴

5.2. Mükellefiyetin Düşmesi

Muhammed Ali Bihbehânî, sûfilerin Hakk'a vasıl olanların ibadetten müstağni olduğuna inandığını iddia etmiştir: “(Sûfiler) der ki: Birisi keşf ve yakîn derecesine vâsil olursa mükellefler grubundan çıkar. Onun için bütün haramlar helal ve şeriatın bütün vâcipleri ondan sâkit olur.”³⁵ O, eserinin başka bir yerinde “Bil ki namaz, oruç, hac gibi ibadetler sûfilerin yanında değersizdir.” demiştir.³⁶ Ona göre sûfiler, şeriat ile mükellef olmadıklarını “Kesin olan şey (yakın) gelinceye kadar rabbine kulluk et.”³⁷ âyetine dayandırmıştır.³⁸

Muhammed Ali'ye göre zâhir ulemasının baskısı olmasa sûfiler, yarım yamalak yaptıkları ibadetleri derhal terk edeceklerdir: “Bütün nafil ve sünnetleri terk ederler. Namazlarda karganın gagasını yere vurması kadarıyla iktifa ederler. Eğer âlimlerin korkusundan olmasaydı hemencecik namazı terk ederlerdi.”³⁹

Bihbehânî, sûfilerin ilim ve âlimleri hafife aldığını da ileri sürmüştür. Bu görüşünü temellendirmek için de Ebû Abdullâh Bâbûnî (ö.?) isimli sûfiyle ilgili *Nefehât*'ta geçen bir hadiseyi nakletmiştir. *Nefehât*'ta nakledildiğine göre Bâbûnî, Şîrâz'daki bir medreseye giderek ilim öğrenmek istediğini söylemiştir. Talebeler, Ebû Abdullah ile alay ederek şöyle demiştir: “Eğer âlim olmak istiyorsan bu gece evin tavanına bir ip as. Ayaklarını ipe bağla. Bu şekilde sabaha kadar ‘kezbûreten’ ‘usfureten’ dersin ilim kapıları sana açılır.” Bâbûnî, talebelerin dediklerini yerine getirince

29 Ferîdüddini Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984)

30 Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Tahran: İntişârât-i Kitâb-i Furuşî-yi Mahmudî, 1958).

31 Kadı Nurullâh Şüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn* (Tahran: İntişârât-i İslamiyye, 1976).

32 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/47.

33 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/74.

34 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/105.

35 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/31.

36 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/107.

37 el-Hicr 15/99.

38 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/32.

39 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/289-290.

anlaşılması güç problemlere cevap veren bir âlim olmuştur.⁴⁰ Bihbehânî, aynı hadisenin *Mesnevî*'de⁴¹ de geçtiğini hatırlattıktan sonra sûfilerin ilim ve âlimler hakkındaki kanaatini şöyle dile getirmiştir: “Bunun gibi saçmalıkları şeriat, ilim ve âlimleri hafife almak için uydurmuşlardır.”⁴²

5.3. Sûfilerin Bida't Ehli Olduğunu İddia Etmesi

Muhammed Ali Bihbehânî, sûfilerin bid'at ehli olduğunu öne sürmüştü ve bu nedenle de onlarla mücadele edilmesi gerektiğini söylemiştir: “Eğer ‘dünyanın rahatlığı susmaktır. O halde bu tür konuşmalara, bid'at ve dalâlet ehlinin kınamalarına maruz kalmaya ne gerek var?’ dersin, deriz ki evet rahatlık konuşmamaktadır. Halbuki Küleynî'nin kitabında ve Berkî'nin *el-Mehâsin*'inde⁴³ Hazret-i Risâlet Penâh'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ‘Ümmetimde bid'atler ortaya çıkınca âlimin ilmini yayması gerekir. Eğer yaymazsa Allah'ın laneti onun üzerine olsun.’”⁴⁴

Bihbehânî; bid'atlerin hadis kitaplarında en büyük günah, şirk ve küfür olarak nitelendiğini hatırlatmıştır. Ardından bid'atın tanımını yapan müellif, İmâmiyye Şîası hariç İslam ümmetindeki tüm fırkaların bid'at ehli olduğunu ileri sürmüştür. Sûfilerin bid'at ehli olduğunu ayrıca vurgulamıştır: “Şunda şüphe yoktur ki: Fırka-i nâciyye olan İmâmiyye Şîası hariç yetmiş üç fırkanın hepsi bid'at ehlidir ve dalâlet denizinde boğulmuşlardır. Bid'atleri gerçekten çirkin ve kötü olan sûfiler özellikle bid'at ehlindedir ve dalâlet denizinde boğulmuşlardır.”⁴⁵ Eserinin başka bir yerinde de bir âlim olarak bid'at ehli olarak gördüğü sûfilerle mücadele etmesi gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir: “Ey benim Azizim, bu hadislerin varlığıyla beraber, bid'atleri diğer kişilerden daha kötü ve daha çirkin olan sûfilere karşı nasıl susacağız?”⁴⁶

Bihbehânî, sûfilerin halkı kandırmak amacıyla dinde birçok bid'at çıkardığı görüşündedir. Sûfilerin çıkardığını iddia ettiği bid'atlerin şunlar olduğunu ileri sürmüştür:

1. Hızır ile konuştuklarını iddia etmeleri.
2. Ricâlü'l-gayb ile görüştiklerini iddia etmeleri. Ayrıca sûfilerin inancına göre ricâlü'l-gaybın insanlardan belaların kaldırılması ile dünya ve ahirette insanlara iyilik yapacağına dair kanaatlerinin olması.
3. Sûfilerin şeytanı gördüklerini, onu tasallutu altına aldıklarını ve şeytanın onlara yardımcı olduğunu iddia etmeleri.
4. Rüyada Allah'ı gördüklerini iddia etmeleri.
5. Keramet sahibi olduklarını iddia etmeleri.

Muhammed Ali, bu beş madde hakkında başta Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*'sı olmak üzere *Meşnevî* ve *Nefehâtü'l-Üns* te geçen şatahât ve menkıbeleri uzun uzun naklederek sûfilerin bid'at ehli olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. O, en fazla Ebu'l-Hasen Harakânî (ö. 425/1033), Ebû Bekir Şibli, Bâyezid-i Bistâmî ve Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) menkıbelerini aktarmıştır.⁴⁷

5.4. Sünnilik ve Tasavvuf Bağlantısı

Şiîler arasında tasavvufa karşı olanlar genellikle tasavvufun Sünnî kökenli olduğunu ve meşhur mutasavvıfların çoğunun da Sünnî olduğunu belirterek tasavvuf hakkındaki kanaatlerinin doğru olduğunu göstermeye çalışırlar. Nitekim Şiî gelenekte tasavvufa yönelik eleştirilerin yer aldığı ilk eser olan *Tebşiratü'l-avâm fi ma'rifeti makâlâti'l-enâm* isimli kitapta tasavvuf hakkındaki eleştirilere geçmeden önce mutasavvıfların Sünnî olduğu hatırlatılmakta daha sonra diğer iddialara geçilmektedir.⁴⁸ Bihbehânî de bütün sûfilerin Sünnî mezhebinden ve İmamlar'a muhalif olduğunu

40 Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, 320.

41 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Mânevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırilangıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 157-156.

42 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/26.

43 Ahmed b. Muhammed b. Halid Berkî, *el-Mehâsin*, thk. Celâleddin Muhaddis (Kum: Dârü'l-Kütübi'l-İslamiyye, 1371).

44 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/99.

45 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/103.

46 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/101.

47 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/117-268.

48 Cemaleddin el-Murtaza Ali Abdullah Muhammed b. Hüseyin Râzî, *Tebşiratü'l-avâm fi ma'rifeti makâlâti'l-enâm*, thk. Abbas ikbal (Tahran: İntişrât-i Esâtir, 1986), 122. Farsça olan bu eser 658/1260 yılında Arapça'ya tercüme edilmiştir. Arapça tercümesinde bulunan kayda göre

özellikle vurgulamaktadır.⁴⁹ Müellif, sûfilerin Şiîliği inkar ettiğini de ifade etmektedir: “*Sûfiler ve dervişler, zarûrât-ı diniyyeyi ve Şiî mezhebini inkar ederler.*”⁵⁰

Şiî âlimler, Hz. Peygamber ve On İki İmam'dan onların tasavvufu lanetlediği ve kınadığına dair rivayetler nakletmişlerdir. Bu rivayetlerin çoğunun sahilliği tartışmalı olmakla beraber Şiî âlimler tarafından mevsuk kabul edilmiş ve tasavvufa düşmanlığına karşı delil olarak kullanılmıştır.⁵¹

Bihbehâni de İmamlar'ın tasavvuf ehlini kınadığına dair bu sözleri yeri geldikçe nakletmiştir. Böylece tasavvufun Şiî mezhebi içinde yeri olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Örneğin Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765) Ebû Hâşim hakkında söylediği rivayet edilen şu söz bunlardan bir tanesidir: “*Akidesi pek bozuktu. Tasavvuf diye bilinen bid'at bir mezhep çıkardı.*”⁵² Yine *Hadîkatu's-Şi'a* isimli eserden Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen şöyle bir söz nakletmiştir:

“Bir şahıs, o hazretin yanına gelerek şöyle sordu ‘Bu zamanda kendilerine sûfiyye denilen bir cemaat ortaya çıktı. Onlar hakkında ne diyorsunuz?’ Hazret buyurdu ki: Onlar bizim düşmanımızdır. Kim onlara meylederse onlardandır ve onlarla haşrolacaklardır. Onlardan sonra bizi sevdiğini iddia eden bir cemaat gelecek. Bunlar onları (sûfilere) severler ve onlara benzerler. Kendileri için sûfi lakabını kullanırlar. Uyanık olun ki kim onları severse bizden değildir ve biz onlardan uzağız. Her kim onların sözlerini reddetse Resûl'un hizmetinde kafirlerle cihat edenler gibidir.”

Şiâ'da tasavvuf karşıtları İmamlar'ın ilk sûfilere iyi gözle bakmadığını naklederken tasavvufa sıcak bakan bazı Şiîler, büyük mutasavvıflardan bazılarının İmamların talebesi olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Örneğin Bâyezîd-i Bistâmî'yi Şiâ'ya yakın göstermek isteyenler onun Ca'fer es-Sâdık'ın talebesi olduğunu iddia etmişlerdir.⁵³ Muhammed Ali bu görüşe de karşı çıkmıştır: “*Bâyezîd-i Bistâmî'nin Ca'fer es-Sâdık'ın yanında sakî olduğu yanlış. Ondan ömrünün (Ca'fer es-Sâdık'ın) sonunda istifade ettiği de doğru değildir.*”⁵⁴ Bihbehâni, Ma'rûf-i Kerhî'nin sekizinci imam Ali Rızâ'nın (ö. 203/818) hizmetkârı ve müridi olduğuna dair rivayetlerin de gerçeği yansıtmadığını söylemiştir.⁵⁵

Bihbehâni'nin mezhepsel kaygılardan ötürü mutasavvıfları eleştirdiği noktalardan birisi de sûfilerin Ebû Tâlib'i kâfir kabul etmeleridir. Bihbehâni, mutasavvıfların bu düşüncelerine rağmen Şiâ'nın ittifakla Ebû Tâlib'in Müslüman olduğu hakkında ittifak ettiğini hatırlatmaktadır. Aynı şekilde Şiî âlimler, Peygamber Efendimiz ve İmamların Hz. Adem'e kadar olan soyunun küfürden münezzehe olduğunu kabul etmektedir.⁵⁶

Bihbehâni, mutasavvıfların Sünnî olduğunu belirtmekle beraber onların hiçbir mezhebi kötü görmediğini ve bütün mezheplerin mensuplarına muhabbet ettiklerini ifade etmiştir. Bundan dolayı da “*sûfinin mezhebi olmadığı*” söylenmiştir.⁵⁷ Bihbehâni, *Tezkiretü'l-Evliyâ*'da Ma'rûf-i Kerhî'nin vefatından sonra Yahudiler ve Hristiyanların “*O bizdendir*”⁵⁸ dediğine dair rivâyetin sûfilerin hiçbir din ve mezheple mukayyed olmadığını açıkça gösterdiğini ifade etmiştir.⁵⁹

Bihbehâni ve diğer bazı âlimlerin tasavvufa karşı çıkmalarına rağmen, Şiî âlimlerin Mevlânâ gibi bazı mutasavvıfları övdüğü ve onların eserlerinden faydalandığı bilinmektedir. Muhammed Ali Bihbehâni de Şüsterî, Muhammed Takî Meclisî (ö. 1070/1659) ve Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679) gibi Şiî âlimlerin tasavvufa ilgi duyduklarına dair rivayetlerin varlığına işaret etmiştir. Ancak o bu rivayetleri takiyeye bağlayarak Şiî âlimlerinin tasavvufa ilgi göstermeyeceklerini savunmuştur:

Cemâleddin Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Râzî Âbî, 10 Şaban 630/22 Mayıs 1232 Cuma günü Şiraz'da kitabının yazımını tamamlamıştır. (Yoncalık, “Bir Şiî Mezhepler Tarihi Kaynağı Olarak Tebsiratu'l-'avâm”, 224.)

49 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 58.

50 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/154.

51 Uludağ, “Şiîlikte Tasavvuf”, 521.

52 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/38.

53 Hasan Basri Demir, *Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 14; Süleyman Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/238.

54 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/65.

55 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/237.

56 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/71.

57 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/16.

58 Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 362.

59 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/238.

“Bu hazretlerin tasavvufa sıcak baktığı malum değildir veya onlara nispet edilen bazı cümlelerin onlara ait olduğu kesin değildir. Eğer kesin olduğunu kabul edersek muhtemelen o zamanki bazı sultan veya başka kişilerle sulh etmek için takiyye amacıyla bu fikirleri savunmuşlardır.”⁶⁰

Bihbehâni, Şii âlimlerin bazı mutasavvıfların sözlerini nakletmesinin, bu mutasavvıfların Şii veya iyi olduğu anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Zira lugavî açıdan âyet ve rivayetlerin açıklanması için kâfir ve fâcir şairlerin beyitlerinden dahi istihsad getirilmiştir. O, bu konuda Nûr Sûresi 26. âyetini⁶¹ de delil göstererek sûfiler kötü kabul edilse bile onlardan nakiller yapılabileceğini belirtmiştir. Çünkü âyet de temiz ve pak olan fiil ile sözlerin iyilere has olduğuna işaret edilmiştir. O halde iyilerin, kötü kimselerin iyi sözlerinden istifade etmesinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Bihbehâni, bazı âlimlerin İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Bâyezid, İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Mevlânâ gibi kimselerden alıntı yapmasına bu kabilden bakılması gerektiğini ifade etmektedir.⁶²

5.5. Sûfilerin Keramet Sahibi Olduklarını İddia Etmeleri

Bihbehâni, sûfilerin mürid toplamak için hileye başvurduklarını öne sürmektedir. Onların en büyük hilesi ise hastalığı iyileştirebildiklerine dair iddialarıdır. O, bu konuda şöyle der: “Bazı cahiller, şöret ve mala sahip olmak için organlarında herhangi bir kusur olmadığı halde kör, topal ve sağır gibi davranmaktadırlar. Bu melunların (sûfilerin) duasından sonra da sıhhat bulduğunu söylemektedirler. Ta ki budalalar, bu durumu bu köpeklerin kerametine hamletsinler.”⁶³

Muhammed Ali, Sünnî âlimlerin hârikulâde olayları üç grupta ele aldığını söyler. Bunlardan birincisi nebilerden zâhir olanlardır. İkincisi, küfür ehlinen zuhûr eden hârikulâde olaylardır ve istidrâc olarak adlandırılır. Üçüncüsü evliyâ ve iyi kimselerden zuhûr eden hârikulâde hadiseler olan kerametlerdir.⁶⁴ O, Sünnî âlimlerin keramet ile ilgili görüşlerini aktardıktan sonra şu sonuca varmaktadır: “O halde birinden sadece hârikulâde olayların izhâr olması onun iyi veya velî olmasına değil Müslüman olmasına dahi delalet etmez. Çünkü istidrâc türünden olabilir.”⁶⁵

5.6. İşârî Yorum

Sûfilere göre âyetlerin zâhirî manasının yanında kişinin mârifetteki durumuna göre anlaşılan gizli manaları ve işaretleri de vardır. Bu nedenle mutasavvıflar, zâhir mana ile bağdaştırılması mümkün olan bir takım gizli anlamlara ve işaretlere göre Kur'an-ı Kerim'i yorumlamışlardır. İşârî tefsir olarak isimlendirilen bu tefsir türü, sûfinin kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır. Bir kişinin âyetleri işârî olarak tefsir edebilmesi; bilgi birikimi, tefekkür ve ahlaki olgunluğugerekir.⁶⁶

Şii fukaha, tevilin ilahî fonksiyonu noktasında ârif ve hakîmlerin İmâm ile aynı seviyede olacakları manasına geleceğini iddia etmiş ve söz konusu görüşlerin küfür olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷ Bu nedenle Bihbehâni, sûfilerin âyetleri işârî olarak tefsir etmesini eleştirmiştir. O, bu konuda Hz. Ali'den “Hz. Resul Kur'an'ın tenzili için muharebe etti, ben te'vile karşı muharebe edeceğim.” sözünü nakletmiştir. O, bu rivayeti şöyle yorumlamıştır:

“Bu kelimadan anlaşılan şudur ki: Seçilmiş Resûl zamanında kafirler Tenzil'i inkâr ettiği için ‘Allah, bir kitap indirmemiştir’ dediler. Hazreti Risâlet bu yönden onlarla savaşmıştır. Resûl'den sonra zâhiren nübüvvet ve Tenzil'e inanan fakat bâtmen inkâr eden münafıklar, âyet ve hadisleri te'vil ettiler. Böylece (âyet ve hadisleri) bâtil inançlarına mutabık hale getirmeyi hedeflediler.”⁶⁸

Muhammed Ali'nin düşüncesine göre, bazı kimseler, açıkça âyet ve hadisleri inkâr etmek yerine, onları kabul eder gibi görünüp sonra da kendi istekleri doğrultusunda te'vil ederek insanları yanıltmaktadırlar.

60 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/153.

61 Söz konusu âyetin meali şu şekildedir: Temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışıır.

62 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/72.

63 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/62.

64 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/62.

65 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/63.

66 Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 19; Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424.

67 Mangol Bayat, “Kaçar Dönemi İran'ında Tasavvuf Karşıtlığı”, çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 230.

68 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/217.

5.7. Semâ

Semâ, tarih boyunca tasavvufun en çok eleştirilen uygulamalarından bir olmuştur. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), *Telbîsü İblîs* isimli eserinde temeli zühde dayanan tasavvufun, semâ ve raks ile zâhidlerden ayrıldığını belirtmektedir: “Tasavvufun başlangıcı zühden sonraları müntesipleri semâ ve raksa izin verdiler. Avamdan âhîret talep edenlerden bazıları ile onların (sûfilerin) yanında oyun gören ve dünyayı talep edenlerden bazıları onlara meylettiler.”⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, bu sözleriyle tasavvuf eleştirilerinin başına semâyı koymaktadır. Tasavvufa yönelttiği eleştirileriyle bilinen İbn Teymiyye de semânı bid'at olduğunu açıklamaktadır.⁷⁰

Muhammed Ali Bihbehâni de eserinin birçok yerinde semâyı bahane ederek tasavvuf ehli için bir âlimin üslubuna yakışmayacak ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir. Şu açıklamaları buna örnek olarak gösterilebilir: “Şiirlerle teganni ettikleri cehrî zikirde eşekler gibi feryat ederler. Eşek sesleri çıkarırlar. Naralar ve alkışlarla Allah'a ibadet ederler. Zikr-i hafi ve cehrî dışında ibadet olmadığını zannederler. Halbuki ikisi de bid'attir.”⁷¹

Muhammed Ali, daha sonra teganninin haram olduğunu şu âyetlerle ispatlamaya çalışmıştır:

1. “*Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve manasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.*”⁷² Bihbehâni'ye göre bu âyette, müminlere müzik yapılan yerlerde bulunmamaları ve eğer karşılaşırlarsa müziği dinlememeleri, hatta oradan uzaklaşmaları emredilmektedir. Muhammed Ali, müfessir Tabersî'den İmam Muhammed Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın da âyeti bu yönde tefsir ettiğine dair görüşlerini nakletmiştir.⁷³

2. “*Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de (kavle'z-zûr) kaçının.*”⁷⁴ Yazar, bahsi geçen âyette semanın haram olduğuna işaret edildiğini savunmuştur. Bu fikrini de Şii müfessir Tabersî ile Şii fakih Ebû Ca'fer Tûsî'nin (ö. 460/1067) görüşlerine dayandırmıştır. Zira Tabersî zikredilen âyetin açıklamasında şöyle demiştir: “*Şiiler 'kavle'z-zûr'u mûsikî ve eğlendirici söz manasında anlamıştır.*” Ebû Ca'fer Tûsî (ö. 460/1067) ise *Kitâbü'l-Hilâf* isimli eserinde bu âyetin mûsikî hakkında indiğini açıklamıştır.

3. “*İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o âyetleri alay konusu etmek için eğlendirici sözler (lehve'l-hadîs) kullanırlar.*”⁷⁵ Bihbehâni, Allah Teâlâ'nın *lehve'l-hadîs* ifadesiyle mûsikiyi kastettiğini ve bu konuda müfessirlerin ittifak halinde olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

Bihbehâni, İmâmiyye Şîa'sının dört temel hadis kitaplarından *el-Kâfi* ile *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh*'ten semânın haram olduğuna dair İmamların bir çok sözünü nakletmiştir.⁷⁷ Onlardan bir tanesi Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen şu sözdür: “*Ginânın yapıldığı ev musibetlere karşı korumasızdır. Bu evde yapılan dualar kabul olmaz. Melekler bu eve girmez.*”⁷⁸

Bihbehâni, teganniye mutlak manada caiz görenlerin “*Eşyada asıl olan ibâhadır*” ilkesinden hareket ettiğini ifade etmiştir. Fakat ona göre bu ilkeden hareketle teganniye cevaz verenler hükümlerinde yanılmıştır. Zira teganninin haram olduğuna dair âyet, hadis ve güvenilir âlimlerin icması vardır.⁷⁹

5.8. Vahdet-i Vücûd

Bihbehâni, vahdet-i vücûd görüşünü benimseyen sûfilerin küfrünün Yahudi ve Hristiyanların küfründen daha büyük olduğunu öne sürmüştür. Çünkü vahdet-i vücûdçulara göre âlem, Hak'tır. Onlar, âlem yaratılmadan önce Hakk'ın mutlak vücûd olduğunu ifade etmişlerdir. Hak, sonra âlem suretinde göründü, daha sonra akıl, nefis, göller, zemin, hayvan ve insan olarak göründü. Bu görüşü savunanlar, “Hakk'ın hem kadim hem hâdis hem zâhir hem bâtın hem hâlık hem mahluk hem mürid hem murâd hem râzık hem merzûk hem şâkir hem meşkûr hem âbid hem

69 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dâru'l Fikr'i li'Tabaati Ve'n- Neşri ve't Tevzi', 2001), 145.

70 Mesut Erzî, *Bir Kelamcı ve Sûfî Olarak İbn Teymiyye'nin Tasavvufa Bakışı* (İstanbul: İlahiyat Kitap, 2023), 98.

71 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/289.

72 el-Furkân 25/72.

73 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/304.

74 el-Hac 22/30.

75 Lokmân 31/6.

76 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/305.

77 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/305-310.

78 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/168.

79 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 3/315.

mâbud hem sâcid hem mescud” olduğunu savunmuştur.⁸⁰ Bu bağlamda Bihbehânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) “Eşyânın aynı olduğu hâlde onu izhâr eden zâtı tesbih ederim” sözünü nakletmiş ve kendisi de bir sûfi olan Alâüddeve Simnânî'nin (ö. 736/1336) dahi bu cümleden dolayı Şeyh-i Ekberî eleştirdiğini hatırlatmıştır.⁸¹

Bihbehânî, vahdet-i vücûd fikrini savunanların görüşünün temelinde Hakk'ı mutlak varlık ve masivallahı da adem olarak kabul edilmesinin yattığını belirtmiştir. O, Hakk'ın mutlak varlık kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca eğer sûfiler, mutlak varlıkla Hakk'ın künhünün bilinmeyeceğini kast ediyorlarsa bu masivallahın adem olmasını gerektirmez. Bundan dolayı vahdet-i vücûd fikrini savunanlar gerçeği görememiştir.⁸²

Muhammed Ali, sûfilerin âlemdeki her şeyi Allah'ın cemali olarak görmesini de eleştirmiştir. Zira mutasavvıflar, enbiyâ ve evliyayı Hakk'ın cemalinin, Firavun ve Ebû Cehil gibi kâfirlerin de Hakkın celalinin mazharı olduğunu savunmuştur. O, bu görüş paralelinde *Mesnevî*'de Hz. Ali'nin katiline şöyle hitap ettiğini ve bu hitabın tamamen uydurma olduğunu dile getirmiştir:⁸³

*Fakat gamlanma, senin şefaatin benim. Ruhun efendisiyim ben, bedenim kölesi değil.*⁸⁴

*İçimde sana karşı hiçbir kin yok; çünkü ben bunu senden bilmiyorum / Sen Allah'ın aletisin; yapan, Allah'ın eli. Allah'ın aletini nasıl kıyıyıp yereyim?*⁸⁵

Bihbehânî, sûfilerden bazılarının kurb-i nevâfil hadisinin vahdet-i vücûda delalet ettiğine inandığını söylemiştir. Fakat ona göre bu hadis, vahdet-i vücûd düşüncesinin yanlış olduğunu göstermektedir. Çünkü kul, Allah'ın mahbubu olduğuna göre Allah'tan başka bir varlığı vardır. Aynı şekilde kulun Allah'a dua etmesi de dua edenin Allah'tan başka bir varlığı olduğunu ve Allah ile bir olmadığını göstermektedir.⁸⁶

Muhammed Ali, İbnü'l-Arabî'nin kendisinin ve sûfilerin bazı fikirlerini “keşf” olarak isimlendirmesini ve keşfte hata olmayacağı şeklindeki görüşlerini eleştirmektedir.⁸⁷ Çünkü sûfiler, keşf ve müşâhede yoluyla vahdet-i vücûd düşüncesine ulaştıklarını iddia etmektedirler. Bihbehânî, bu iddiayı ortaya atan kişilerin kırk gün hayvansal gıdalardan uzak, karanlık ve yalnız bir yerde kaldıklarını söylemektedir. Bu tür bir riyâzete giren kimse, uyuşturucu kullananlar gibi aklî melekelerini kaybederek gerçeğe alakası olmayan şeyler görmektedir. Bihbehânî, bundan dolayı sûfilerin bazen uyku âleminde arş ve kürsîye gittiklerini söylediklerini hatta ilah olduklarını iddia ettiklerini belirtmektedir. Bihbehânî, bir sûfinin Hakk'ı aramak için diyar diyar gezdiğini, en son Mekke'ye geldiğini nakletmektedir. Bu sûfi, Mekke'de rüyasında nurânî yüzlü birini görmekte ve ona “Hakk'a gitmek için bana rehberlik et” demektedir, nurânî yüzlü kişi de birinin sakalını kesip ona vererek “Bunu sağlam bir şekilde tut” demektedir. Sûfi, uyandığında elinin sakalında olduğunu görmektedir.⁸⁸

Bihbehânî, eğer bu hadise doğruysa sûfinin eline sakal bırakan kişinin şeytan olduğunu iddia etmektedir. Şeytanın aldattığı bu kişiler diğer bazı kişilerin de aldanmasına sebep olmaktadır. Bihbehânî, konunun sonunda şöyle demektedir:

“Ey akıllılar, bu akılsızların sefahâtlarına bakın. Bu tür hayal ile rüyalarla vahdet-i vücûda ve kendilerinin Allah olduğuna hüküm etmektedirler. Aklî ve naklî delilleri terk etmektedirler. Hayal ve rüyalarını keşf olarak isimlendirmektedirler. Kalenderilerle onlar arasındaki fark şudur ki: Onlar (vahdet-i vücûdçular) yollarını uzattılar. Kalenderiler esrar kullanarak yollarını kısalttılar.”⁸⁹

Bihbehânî, sûfilerin bazı şatahâtını da vahdet-i vücûd bağlamında ele almış ve bunların küfür olduğunu söylemiştir. O, bu konuyla ilgili Bâyezîd-i Bistâmî'nin “Ben Allah'ım” dediğine dair rivayeti⁹⁰ nakletmiştir. Bihbehânî, bu tür sözlere inanan kişilerin küfre düştüğüne dair hiçbir şüphe olmadığını ifade etmiştir. Ona göre bu nedenlerden dolayı vahdet-i vücûdu benimsemek küfürdür.⁹¹

80 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 71.

81 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/19.

82 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/75.

83 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 19.

84 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Mânevî*, 172.

85 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Mânevî*, 169.

86 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/76.

87 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 1/63.

88 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/77.

89 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/78.

90 Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 200.

91 Bihbehânî, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/3.

O, ardından İmâmiyye mezhebinin Allah'ın marifeti hakkındaki inancının şöyle olduğunu söylemiştir: “Hazret-i Hak sübhanehunun künhü meçhuldür ki hiçbir akıllının akli onun künhünü kavrayamaz. Bir şeyin cinsinden değildir ve bir şeye yakın değildir. Hakk'ın her yerde hazır ve her şeye yakın olduğunun manası şudur ki hiçbir şey Allah'ın ilminin ve kudretinin dışında değildir. Allah'ın her şeyden uzak olduğunun söylenmesinin manası ‘Hakk'ın zatının hiçbir şeyle aynı olmadığı’dır.”⁹²

6. Muhammed Ali Bihbehâni'nin Mevlânâ Hakkındaki Düşünceleri

Muhammed Ali Bihbehâni, İran'da ve İslam dünyasının genelinde tanınan ve sevilen biri olduğu için eserinde bir çok kez Mevlânâ'yı eleştirmektedir. Onun Mevlânâ hakkındaki eleştirileri iki iddiaya dayanmaktadır: Mevlânâ'nın Sünnî olması ve şeriata uymayan düşüncelerinin bulunması.

Muhammed Ali, Mevlânâ'nın Sünnî mezhebinden olduğunu *Mesnevi*'den bazı alıntılar yaparak ispatlamaya çalışır. Örneğin *Mesnevi*'deki Hz. Ömer ve çalgıcı kadın olayından⁹³ hareketle Muhammed Ali, Mevlânâ'nın Hz. Ömer'e vahiy geldiğini ima ettiğini belirtir.⁹⁴

Bihbehâni, Mevlânâ'nın Muâviye b. Ebû Süfyan'ı Müslüman⁹⁵ kabul etmesinin onun Sünnî olduğunu gösterdiğini söyler. O, Mevlânâ'yı “Ehl-i Beytim Nuh'un gemisi gibidir; ona binen kurtulur; uzak duran boğulup helâk olur.”⁹⁶ hadisine getirdiği yorumdan dolayı da eleştirir. Ona göre Ehl-i Beyt'in faziletini gösteren bu hadis, Sünnî ve Şiilerce sahih kabul edilir. Her iki mezhebin mensupları hadisteki Ehl-i Beyt'in Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğunu kabul eder. Fakat Mevlânâ'ya göre hadiste Ehl-i Beyt'ten kasıt Peygamberimizin tüm sahabesidir. O, bu sözlerine delil olarak da Mevlânâ'nın şu sözlerini aktarır:⁹⁷

Bu yüzden Peygamber, ben zamanın tufanı için gemi gibiyim, buyurdu.

*Biz ve ashabımız, tıpkı Nuh'un gemisi gibiyiz. Kim tutunursa kurtulur.*⁹⁸

Müellif, Mevlânâ'nın imamet ve hilafet hakkının sadece Hz. Ali ile onun soyundan gelenlere ait olduğunu kabul etmemiş olmasını da onun Sünnî olduğunu gösterdiğini belirtir.⁹⁹ Bihbehâni, Mevlânâ'nın bu düşüncede olduğunu onun şu beyitlerinden çıkarır:

Huyu güzel olan kurtulur. Kalbi camdan olan kırılır.

*Öyleyse velîdir yaşayan faal imam; ister Ömer soyundan olsun ister Ali soyundan.*¹⁰⁰

Muhammed Ali, Mevlânâ'nın eserinde açıkça Şiilerle alay ettiğini belirtir. Zira Mevlânâ, bir hikayesinde Âşurâ gününde yas tutan Şiilerle bir yabancı şair arasında geçen hadiseye yer verir. Feryat ve figanları duyan şair, vefat eden kişinin önemli bir kişi olduğunu düşünür ve yas tutanlara ölen kişi için bir mersiye yazabileceğini söyler. Fakat aradan uzun yıllar geçen Kerbelâ hadisesi için yas tutulduğunu öğrenen şair, onları garipseyerek şöyle der:

*Körlerin gözleri bile o kötülüğü gördü: sağrıların kulakları bile o hikâyeyi işitti / Siz şimdiye kadar uyumuş muydunuz ki şimdi yasla elbisenizi yurtyorsunuz? / A uyumuş olanlar, kendinize yas tutun. Çünkü bu ağır uyku kötü bir ölüm.*¹⁰¹

Bihbehâni, *Mesnevi*'deki bazı hikayelerden hareketle Mevlânâ'nın şeriata uymayan düşüncelere sahip olduğunu dillendirir. Gazneli Şeyh Muhammed-i Serrezi'nin hikâyesi buna delil olarak gösterdiği noktalardan bir tanesidir. Söz konusu hikâyede Şeyh Muhammed, Allah'ın cemalini görmek ister. Cemalini göstermediği halde Allah'a kendisini öldüreceğini söyler. Nihayetinde Şeyh Muhammed, canına kıymak için bir dağdan aşağı atlar.¹⁰² Bihbehâni, Şii mezhebinde Allah'ı dünyada görmenin mümkün olmadığını kabul edildiğini söyler. Ayrıca tüm Müslümanlara göre cihad hariç bir Müslümanın kendisini tehlikeye atması ve öldürmesi haramdır.¹⁰³

92 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/97.

93 Bu hikâye için bkz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi-i Mânevî*, 110.

94 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/13-14.

95 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi-i Mânevî*, 265-266.

96 Hâkim Nisâbüri, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/163 (No.4720).

97 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/47.

98 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi-i Mânevî*, 495.

99 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 210.

100 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi-i Mânevî*, 205.

101 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi-i Mânevî*, 803.

102 Bu hikâye için bkz. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevi-i Mânevî*, 712.

103 Bihbehâni, *Risâle-i Hâyratiyye*, 2/15.

Sonuç

Muhammed Ali Bihbehânî tarafından 18. yüzyılda Farsça olarak kaleme alınan *Risâle-i Hâyratiyye*, tasavvufa yönelik eleştiriler içeren bir eserdir. Bihbehânî'nin tasavvuf eleştirilerinin temelinde sûfîlerin Sünnî olduğu ve onların şeriat sınırlarının dışına çıktığı iddiası yer almaktadır. Eserde Gazzâlî ve Mevlânâ gibi büyük sûfîlerin Sünnî mezhebinden olduğuna deliller getirilmiştir. Bihbehânî, İmamlar'ın sûfîleri eleştirdiğine dair hadisleri naklederek mutasavvıfların Şii mezhebenden olmadığı görüşünü güçlendirmeye çalışmıştır. Vahdet-i vücûd konusunda Allah'a mutlak varlık denilemeyeceğini ifade eden Bihbehânî'nin eleştirileri yüzeysel kalmıştır. Mesela Vahdet-i vücûd'un en önemli konusu a'yân-ı sâbite kavramına hiç değinmemiştir. O, daha çok şatahâtlar üzerinden vahdet-i vücûdu tenkit etmiştir.

Bihbehânî'nin İran'da daha çok sevilen Mevlânâ'dan çokça bahsettiği görülmüştür. Mevlânâ'nın Sünnî olduğunu şiirlerinden hareketle ortaya koymuş ve mezhebini eleştiri konusu yapmıştır. Muhtemelen mezhebenden bahsederek Mevlânâ'nın Şii halk arasındaki saygınlığını kırmak istemiştir.

Yazar, eserinde sûfîleri eleştirirken sûfî tabakat kitaplarında özellikle *Tezkiretü'l-Evliyâ* ve *Nefehâtü'l-Üns*'te geçen bazı menkıbe ile şatahâtı nakletmiş ve bunları sûfîlerin genel görüşleri olarak yansıtmıştır. Tasavvuf klasiklerinde ve daha sonraki mutasavvıfların eserlerinde şeriata bağlılığa vurgu yapan açıklamaları göz ardı etmiştir. Bundan dolayı *Risâle-i Hâyratiyye*'ye tasavvufun genel ilmî bir eleştirisinden ziyade tabakat kitaplarındaki menkıbelerin eleştirildiği bir eser mahiyetindedir.

KAYNAKÇA

- Abdî, Zehrâ. “Risâlê-i Hayrâtiyye: Mübâreze-yi Aleyhi Roşd-i Sûfi Meslekî der Evâhir-i Sedde-yi Devâzdehom u Evâil-i Sedde-yi Sizdehom-ı Hicri”. *Sohen-i Tarih* 24 (2017), 69-86.
- Algar, Hamid. “Muhammed Ali Bihbehâni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/142-143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Âmilî, Hür. *Risâletü'l-işnâ aşeriyye fi'r-red'ale's-şüfiyye*. thk. Abbas el-Celâlî. Kum: Müessesetü Ensâriyân li't-Tab'î ve'n-Neşr, 2011.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Attâr, Ferîdüddini. *Tezkiretü'l-evliyâ*. haz. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.
- Bayat, Mangol. “Kaçar Dönemi İran'ında Tasavvuf Karşıtlığı”. çev. Abdullah Kartal. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2004), 229-243.
- Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Halid. *el-Mehâsin*. thk. Celeddin Muhaddis. Kum: Dârü'l-Kütübi'l-İslamiyye, 1371.
- Bihbehâni, Muhammed Ali. *Risâle-i Hâyratiyye*. Kum: Müesse-yi Allâme-yi Müceddid Vahid-i Bihbehâni, 1993.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-Üns*. Tahran: İntişârât-i Kitâb-i Furuşî-yi Mahmudî, 1958.
- Demir, Hasan Basri. *Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Demirli, Ekrem. *Şair Sûfiler-Mevlana, Yunus ve Niyazi-i Mısri Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Sufi Kitap, 2018.
- Dîvân Bigî, Ahmet. *Hadîketü's-şu'ârâ*. 3 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Zerrîn, 1972.
- Erdebilî, Ahmed b. Muhammed. *Hadîkatü's-Şi'a*. thk. Sâdık Hasanzâde. Kum: İntişârât-ı Ensâriyân, 1420.
- Erzi, Mesut. *Bir Kelamcı ve Sûfi Olarak İbn Teymiyye'nin Tasavvufa Bakışı*. İstanbul: İlahiyat Kitap, 2023.
- Hâirî, Ebû Ali Muhammed b. İsmail el-Mâzenderânî. *Münthe'l-makâl fi ahvâli'r-ricâl*. 7 Cilt. Kum: Müessesetü Âl-i Beyt, 1995.
- Hânsârî, Muhammed Bakır. *Ravzâtü'l-cennât*. thk. Esedullah İsmailiyyân. 8 Cilt. Tahran: Mektebetü İsmailiyyân, 1392.
- Hırzûddîn, Muhammed. *Ma'arifü'r-ricâl fi terâcümü'l-ulemâ ve'l-üdebâ*. nşr. Muhammed Hüseyin Hırzûddîn. 2 Cilt. Kum: Mektebetü Aye-tullahî'l-Uzma el-Mar'âşi en-Necef, 1405.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Telbîsü'l-İblîs*. Beyrut: Dârü'l Fikr'i li'Tabaati Ve'n- Neşri ve't Tevzi', 2001.
- İşılak, Halil. *Safevîler Dönemi İmâmîyye Şîası'nda Tasavvuf Düşüncesi Üzerine Tartışmalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Küleynî. *el-Kâfi*. thk. Ali Ekber Geffârî. 2 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Ezvâi, 1405.
- Leonard Lewisohn. “Modern İran Tasavvufu'nun Tarihine Bir Giriş I: Ni'metullâhî Tarikatı: Zulüm, İhya ve Bölünme”. çev. İlker Külbilge. *Sûfi Araştırmaları* 7/14 (2016), 71-108.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî. *Mesnevî-i Mânevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Muallim Habîbâbâd, Mîrzâ Muhammed Al. *Mekâramü'l-âşâr: Der Ahvâl-i Ricâl der Qarn-i 13 ve 14 Hicrî*. 6 Cilt. İsfahân: Nefâis-i Mahtûtât-ı İsfahân, 1985.
- Nefîsî, Saîd. *Târîh-i İctimâ'î ve Siyâsi-yi İran der Devre-yi Mu'âşır*. Tahran: Ahura, 2005.
- Nîsâbü'rî, Hâkim. *el-Müstedrek*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Pürcevdâdî, Nasrullah. “On İki İmam Şiiliğinde Tasavvufa Muhalefet”. çev. Abdullah Kartal. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 233-242.
- Râzî, Cemaleddin el-Murtaza Ali Abdullah Muhammed b. Hüseyin. *Tebşiratü'l-avâm fi ma'rifeti makâlâtü'l-enâm*. thk. Abbas ikbal. Tahran: İntişârât-i Esâtir, 1986.
- Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh eş-Şeyh. *Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü E'lemî li'l-Met-bû'ât, 1986.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. thk. Abdulhalim Muhmud - Taha Abdulkaki Surûr. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1960.
- Sühreverdî, Şehâbeddin. *Avârifü'l-Maârif*. Şam: Dârü't-Takvâ, 2022.
- Şîrazî, Muhammed Ma'sûm. *Tarâikü'l-hakâik*. nşr. Muhammed Cafer Mahecüb. 3 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Kitâbhane-yi Senâi, 2. Basım, 2004.
- Şüşterî, Kadı Nurullâh. *Mecâlisü'l-mü'minîn*. 2 Cilt. Tahran: İntişârât-ı İslamiyye, 1976.
- Tabersî. *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Qur'an*. thk. Hâşim Mahallâtî - Fazlullah et-Tabâtabâi. 7 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Ma'rifeti li'tabâti ve'n-Neşri, 1408.
- Tünükâbü'nî, Muhammed b. Süleyman. *Kışaşü'l-ulemâ'*. Tahran, 1313.
- Uludağ, Süleyman. “Bâyezîd-i Bistâmî”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 5/238-241. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. “Şîilikte Tasavvuf”. 515-542. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1993.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkid*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Yılmaz, Musa Kazım. “Mecmau'l-Beyân”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 257. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- Yoncalık, Yalçın. “Bir Şîî Mezhepler Tarihi Kaynağı Olarak Tebsiratu'l-'avâm”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/2 (2020), 221-244. <https://doi.org/10.48203/siader.736622>
- Yoncalık, Yalçın. *Tabsiratü'l-Avâm Adlı Eserde Şîî Fırkalar ile İlgili Görüşler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

EXTENDED ABSTRACT

Scholars who belong to Sunni and Shia traditions have criticized Sufism. Shia authors have particularly emphasized that the Imams, who hold absolute authority in Shia, have not regarded the early Sufis favourably. A wealth of information regarding this matter have been transmitted in Shia sources. For instance, it is narrated that Ja'far al-Sadiq considered Abu Hashim al-Kufi, who was the first to be given the title of Sufi, as someone with deviant beliefs. Shia scholars have reported many statements indicating that the Prophet Muhammad and the Imams had accursed Sufism. Scholars who included narrations to criticize Sufism in the early periods, subsequently dedicated separate chapters to it. Over time, autonomous works began to emerge to reject Sufism. These works, which partake of refutations, have created a wide literature over time. One of the books written in refutation of Sufism is Muhammed Ali Bihbehani's work titled *Risâle-i Hâyatiyye*.

The work of Muhammed Ali Bihbehani has been chosen as the subject of research for the reason that these refutations of Sufism which were written by Shia scholars have not been adequately examined before. Based on this work, the underlying reasons for Shia scholars' criticisms of Sufism have been investigated. By this means, it has been aimed to provide a closer examination of the reasons for Shia-specific opposition to Sufism. As it is known, the relationship between Shia and Sufism has been a significant topic of debate in the past and present. Some researchers have claimed that due to the similarities between the two traditions, Sufism has Shia origins. The aim is to access information that enlightens these debates by examining Bihbehani's thoughts on Sufism.

Muhammad Ali Bihbehâni became famous with the nickname "Süfküş" since he bore hostility towards Sufis. The Sufis who he struggled with were members of the Ni'metullâhiyya sect. The Ni'metullâhiyye Sect was founded by Shâh Ni'metullâh Walî. The sect had the opportunity to spread in Iran and India during his time. After his death, the sect faced certain difficulties in Iran and its traces were completely erased from the region. However, the cultists continued their existence in India. After the collapse of the Safavid Empire, the Ni'metullâhîs in India wanted to spread their sect in Iran. A Ni'metullâhî sheik named Masûm Ali Shâh came to Shiraz from India for this purpose. He succeeded in reaching a large group of followers in Shiraz. This situation disturbed the fakihs and as a result of their pressure, Masûm Ali Shâh was expelled from the city. The Ni'metullâhîtes faced opposition, especially from Bihbehâni. Bihbehâni, who was respected by the Shah of Iran, wanted to prevent the spread of the Ni'metullâhiyya sect with the support of the Shah. He also wrote letters to the leading scholars of the time, and stated that Sufism was bid'ah. Supported by the political authority and scholars, Bihbehâni caused the assassination of Masûm Ali Shâh. While Bihbehâni was alive, the members of sect were able to continue their activities in Karbala under the Ottoman rule. After Bihbehâni's death, the Ni'metullâhîtes had the opportunity to spread their sect in Iran. Muhammad Ali was not satisfied with these in his struggle against the members of the sect and wrote a work titled *Risâla-i Hâyatiyya*.

Muhammad Ali claimed in his work that the origin of Sufism did not stem from Islam. In the book, Bihbehâni attempted to prove that Sufis did not adhere to the rules of Sharia. Another topic emphasized in *Risâle-i Hâyatiyye* is the connection between Sunnism and Sufism. It is stated that the majority of the early Sufis were Sunni. According to Muhammad Ali, all Sufi sects are considered bad and have been rejected by Shia scholars. Bihbehâni attempted to refute the narrations claiming that Bâyezid-i Bistâmî and Ma'rûf-i Kerhî were companions of the Imams. Another topic which was criticized by Muhammad Ali is the sema (whirling dance). In the work, Sufis are heavily criticized for their practice of sema. Muhammad Ali argues that based on the interpretations of Shiite commentators, sema is considered forbidden (haram) by them. According to Bihbehani, Sufis, under the guise of asceticism (riyazat), deemed permissible food by Allah as forbidden to themselves and attempted to endure days of fasting. Due to hunger, they have started experiencing visions and hearing things that are unreal. According to Bihbehani, Sufis have labelled this perceived knowledge as "discovery" (keşf). They have spread ideas that are contrary to Islamic doctrine among Muslims under this name. According to Bihbehani, one of these ideas is the theory of "vahdet-i vücûd" (unity of existence). Bihbehani particularly aimed to demonstrate, using "shatahat" as evidence, that the concept of vahdet-i vücûd does not conform to Islamic doctrine. According to those Sufis, who advocated for vahdet-i vücûd, claimed to have attained unity with Allah. Similarly, they assumed that their actions were the actions of Allah, not their own. Bihbehani addressed to the beliefs of Sufis regarding miracles (keramet) and declared that they demonstrated that Sufis had miracles to deceive people by reosrtng trickery. In *Risâle-i Hâyatiyye*, along with the Sufi ideas and practices, prominent mystics were also criticized. While Imam Ghazali and Ibn Arabi were subjected to criticism, Mevlânâ Jalâl ad-Dîn Rûmî, in particular, was heavily criticized. Bihbehani defended, based on information from the Mathnawi, that Mevlânâ was Sunni. In other words, he made great efforts to prove that Mevlânâ was not Shia and thus, he aspired to sever the bond between Mevlânâ and the Shia population of Iran. Another claim he made about Mevlânâ is that Mevlânâ did not adopt the Shariah (Islamic law).

In this work, the sources which were utilized by Muhammed Ali Bihbehani in his criticism of Sufism have also been identified. It is observed that Muhammed Ali particularly drew from Shia hadith literature. He benefited from works such as Tezkiretü'l-evliyâ, Mathnawi, Nefehâtü'l-Üns, and Mecâlisü'l-Mü'minîn in regard to the lives of Sufis and the ideas of mystics. To substantiate his claims about Sufism, he cited anecdotes mentioned in these works. Additionally, he referred to previous refutations of Sufism in his research. In this regard, he made references, especially from the work Tebsiratü'l-avâm fî ma'rifeti makâlâti'l-enâm.